

data logging by the European Net Centre as autonomous system. A new stage of education branch informatization is stressed to begin in 2002 with an adoption of the law about a National Informatization Programme by the Supreme Council. This law was urged to provide conditions for the citizens and the society with reliable and ultimate information by means of information technologies and information state safety.

In the research it was grounded the importance of a state programme «Information and communicative technologies in the education and science for 2006 and 2010» worked out by the Ukraine education and science Ministry.

Key words: *information revolution, informatization of the education, distance learning, on-line library, higher education quality.*

Отримано: 23.05.2014

УДК 378(477)«192»:342.733

О. Б. Комарніцький

КОМПЛЕКТУВАННЯ СТУДЕНТАМИ ПЕДВИШІВ УСРР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-х рр. ХХ ст.: АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ

У статті на основі наявної наукової літератури, архівних джерел, матеріалів тогочасної періодичної преси аналізуються нормативно-правові акти органів державної влади, більшовицької партії, які використовувалися під час прийомів студентів до педагогічних вищих навчальних закладів УСРР у другій половині 1920-х рр. Автор аргументовано обґрунтовує нижню межу дослідження, пов'язану із скасуванням системи відряджень, показує систему розкладки місць для прийому до вишів, залишивши її лише для робітфаківців та осіб, відряджених з інших республік. Акцентовується увага на впровадженні жорстких принципів соціального відбору і наявності відповідних документів, запровадженні прийому на підставі конкурсних екзаменів. Водночас, зазначається, що зберігався класовий принцип комплектування студентських контингентів: для робітників, селян, інтелігенції, службовців та кустарів відводили відповідну частину місць (куріальна система). У статті доводиться, що встановлення куріальної системи було кроком вперед на шляху демократизації принципів та критеріїв комплектування колективів студентів. За цією системою за інтелігенцією, службовцями і підприємцями, які до того формально не могли потрапити до вишів, закріплювалося фіксоване представництво у студентських колективах. На основі цих принципів формувалися правила прийому, у зв'язку з чим автор наводить ряд прикладів правил вступу до педагогічних інститутів та технікумів. У публікації показано процедуру прийому студентів, різні форми вступних випробувань, наводиться перелік документів, необхідних для вступу до вишів, з'ясовано порядок діяльності приймальних комісій. Констатується, що питання прийому до вишів були у полі зору ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У і підлеглих їм органів.

Ключові слова: *студенти, інститут, організація, комплектування, прийом, співбесіда, відрядження, приймальна комісія, партійна організація, профспілка, циркуляр.*

Актуальною проблемою сьогодення залишається бути вивчення нормативно-правової бази, якою користувалися наші попередники у різних сферах життєдіяльності. Зокрема, недостатньо вивченими є документи, які регламентували прийомні студентів до вищих навчальних закладів України у міжвоєнний період. Окремі аспекти цієї проблеми досліджували радянські історики Ф.Г. Паначин [1], Г.І. Ясницький [2], сучасні українські вчені Н. Аксакова [3], О.О. Лаврут [4], В.В. Липинський [5], О.Л. Рябченко [6]. У цій статті проаналізуємо нормативно-правові акти другої половини 1920-х рр., якими керувалися у своїй роботі приймальні комісії педагогічних вишів УСРР.

Система відряджень, що домінувала при вступі до вишів у першій половині 1920-х рр. була вимушеним, тимчасовим заходом і була спрямована на залучення якомога більшої кількості робітників та селян. Однак ця система була помиловим кроком і лише частково виконала покладені на неї завдання. Тому потрібно було шукати нові форми підготовки спеціалістів. Для цього у 1924-1925 навчальному році (далі – н.р.) агітаційно-пропагандистський відділ ЦК(б)У створив комісію, яка запропонувала вдосконалити систему комплектування колективів студентів і повернутися до складання конкурсних екзаменів, розроблених на основі навчальних програм загальноосвітніх закладів [7, спр.2703, арк.118].

На початку 1926 р. на одному із засідань колегії НКО вирішили скасувати систему відряджень. До вишів мали приймати випускників робітфаків, профшкіл і шкіл ФЗУ. Робітфаківці вступали без екзаменів, а всі інші повинні були складати вступні випробування у вишах, до яких вступали. До екзаменів допускали лише тих осіб, які пройшли повний курс навчання у профшколі чи школі ФЗУ і здобули відповідний атестат. Крім того, абітурієнти мали мати і «громадську атестацію» від місцкому, КНС, сільради тощо [8]. У тому ж році ЦК ВКП(б) у своєму циркулярі «Про наступний прийом до вузів, робітфаків і технікумів» визначив, що без екзаменів у виші мали прийматися окрім робітфаківців ще й представники національних меншин та «трудової» інтелігенції. Для цих категорій зберігалася система відряджень. В акті зазначалося, що «класовий прийом у вузи в більшій мірі ніж раніше повинен поєднуватися з покращенням підготовки вступаючих у вузи» [9, с.157-158].

ВУЦВК і РНК УСРР своїм рішенням від 8 вересня 1926 р. скасували систему розкладки місць для прийому до вишів, залишивши її лише для робітфаківців та осіб, відряджених з інших республік [10, с.19]. Запроваджувалися жорсткі принципи соціального відбору і наявності відповідних документів (анкета абітурієнта, засвідчена сільрадою, КНС чи профспілкою, рекомендація, довідка про соціальне походження батьків). Крім того, почали вимагати характеристику учня, поширивши в школах інструкцію з її написання [11, с.77].

Як вже зазначалося, запроваджувався прийом на підставі конкурсних екзаменів. При цьому зберігався класовий принцип комплектування: для робітників, селян, інтелігенції, службовців

та кустарів відводили відповідну частину місць (куріальна система). Конкурсні екзамени проводили в середині кожної курії, але ні в якому разі не між ними [12, с.330]. Наприкінці 1926-1927 н.р. для всіх ІНО визначалася така норма прийому: 15% серед новоспечених першокурсників мали становити робітники, 35% – селяни, 30% – трудова інтелігенція, 17% – службовці, 3% – кустарі [13, спр.12, арк.61], у 1927-1928 н.р. – відповідно, 20, 25, 30, 22 і 3 [13, спр.13, арк.63], у 1928-1929 н.р. – 20, 35, 32, 10 і 3 [13, спр.16, арк.31], [14, оп.4, спр.28, арк.4], у 1929-1930 н.р. – 30, 40, 15, 13 і 2 [13, спр.16, арк.39]. Для навчальних закладів різних галузей освіти визначалися окремі норми для вступу. Наступна таблиця покаже співвідношення норм прийому до педагогічних вищів з ВНЗ інших освітніх вертикалей [13, спр.12, арк.61].

Таблиця № 1

Розподіл абітурієнтів вищів УСРР за куріями на 1926-1927 н.р.

Навчальні заклади	Куріальний розподіл абітурієнтів (%)				
	робітники	селяни	трудова інтелігенція	службовці	кустарі
Інженерно-технічні	70	15	5	8	2
Сільськогосподарські	20	60	10	8	2
Педагогічні	15	35	30	17	3
Соціально-економічні	40	20	15	21	4
Медичні	20	30	24	21	5
Художні	15	25	36	20	4

Для педтехнікумів встановлювалися такі пропорції: у 1926-1927 н.р. для робітників виділили 10% місць, селян – 60%, трудової інтелігенції – 20%, службовців – 8%, кустарів – 2%; у 1928-1929 н.р. – відповідно 15, 60, 18, 6 і 1; у 1929-1930 н.р. – 25, 65, 5, 3 і 2 [13, спр.12, арк.59-61; спр.16, арк.341], [14, оп.4, спр.28, арк.4], [15, спр.33, арк.13].

У ряді випадків цих норм через певні причини не дотримувалися. Інколи ініціатором таких змін була сама влада. Так, в Житомирській ІНО у 1927 р. надійшла таємна інструкція прийняти у 1927-1928 н.р. «робітників – 20%, замість 15, трудової інтелігенції та службовців 52% замість 57, кустарів 3%, селян 25%» [13, спр.13, арк.10].

Загалом, встановлення куріальної системи було кроком вперед на шляху демократизації принципів та критеріїв комплектування колективів студентів. За цією системою за інтелігенцією, службовцями і підприємцями, які до того формально не могли потрапити до вищів, закріплювалося фіксоване представництво у студентських колективах.

На основі цих принципів формувалися правила прийому. Зокрема, у правилах вступу до Київського ІНО на 1926-1927 н.р. зазначалося, що для проведення прийому створювалася приймальна комісія у складі ректора (виконував обов'язки голови комісії), завідувача навчальної частини, представників окружних виконкому, профради, комітету ЛКСМУ. Склад комісії затверджувався управлінням професійної освіти НКО УСРР. Для перевірки знань

абітурієнтів зі складу викладачів інституту створювалися комісії. Особи, які бажали вступити до КІНО подавали про це заяви з усіма необхідними документами та рекомендаціями відповідних організацій або установ. Абітурієнти подавали такі документи: довідки про народження, відношення до військової служби, про освіту, стан здоров'я (довідка мала бути видана не більше як за 2 місяці до вступу), рекомендацію відповідної організації, анкету, засвідчену організацією, що рекомендувала, 2 фото, документи про відношення до виробництва. Не приймалися документи від хворих активним туберкульозом, органічною хворобою серця, венеричними захворюваннями, хворобами, що знесилювали організм. До екзаменів допускалися особи віком від 18 до 35 років. Вступники, які закінчили робітфак при інституті, переходили на основний курс вищу. Ті, хто закінчив вечірні робітфаки, зараховувалися після перевірки їхніх знань приймальною комісією ІНО. Це ж стосувалося і випускників профшкіл та шкіл ФЗУ. Всі абітурієнти мали продемонструвати знання з української мови в обсязі вимог, встановлених НКО. Ті, хто вступав із шкіл, які були поза межами України і не володіли українською мовою, повинні були після їх зарахування впродовж навчального року скласти екзамени з української мови. У разі незадовільної оцінки студент відраховувався з інституту. З випускників педтехнікумів допускалися до вступних випробувань лише особи, які відбули трирічне стажування. Заяви приймалися з 1 липня до 1 серпня. Кожному, хто подав документи про вступ, надсилалися повідомлення про допуск до вступних екзаменів, які проводилися з 15 серпня по 1 вересня. Під час екзаменів виш житлом абітурієнтів не забезпечував. Зарахування відбувалося до 15 вересня. Саме цього числа розпочиналися заняття у закладі (першокурсники починали навчатися 22 вересня). Особи, які склали екзамени, але не пройшли за конкурсом отримували довідки про те, через які саме причини їх не зарахували до ІНО. Першокурсники, які до 1 жовтня не з'явилися на навчання, механічно відраховували зі складу студентів. Скарги на рішення приймальної комісії ВНЗ подавалися до окружної комісії у студентських справах. Загалом, у тому році на факультет профосвіти мали прийняти 180 осіб, соціального виховання – 120 [16, арк.2-4зв., 19-20].

Правила прийому до Кам'янець-Подільського ІНО у 1926 р. вимагали від абітурієнтів вміння читати однією з іноземних мов (німецькою, французькою або англійською) і перекладати за допомогою словника. До правил додавався перелік підручників, по яких можна було готуватися до екзаменів. Зокрема, з політичних дисциплін рекомендувалися праці Богданова – «Короткий курс політекономії», М. Яворського «Революційні рухи на Україні», Г. Зінов'єва «Історія РКП», В. Леніна «Держава і контрреволюція», Равича-Черкаського «Конституція СРСР»; з української мови О. Синявського «Порадник української мови», Г. Іваниці «Український язук»; з економічної географії Сухова «Економічна географія України»; з математики М. Кравчука «Математика для сільськогосподарських профшкіл»; Шапошникова «Учебник прямолиней-

ной тригонометрії»; з фізики і хімії О. Постникова «Курс фізики», Писаржевського «Короткий курс хімії» [17].

Публікувалися правила прийому і до педтехнікумів. Зокрема, у 1926 р. зазначалося, що до Шепетівського педтехнікуму без вступних екзаменів приймали випускників професійних шкіл та шкіл ФЗУ. На підготовчі курси зачисляли випускників 7-річних шкіл. До екзаменів допускалися особи віком від 17 до 35 років. Абітурієнти подавали заяву про бажання навчатися у вищі, до якої додавали свідоцтво про народження, документи про освіту, виробничий стаж, відношення до військової служби, 2 фотокартки, рекомендацію відповідної організації чи установи, анкети про соціальний стан, медичну довідку. Не приймалися документи від осіб, хворих туберкульозом, «органічною» хворобою серця, венеричними захворюваннями, порушеннями психіки, хронічними хворобами, що «знесилювали організм». Заяви подавали з 1 липня по 1 вересня, а екзамени проводилися з 1 по 19 вересня [16, арк.31]. Подібні за змістом оголошення публікували й інші педтехнікуми, щоправда вони мали і певні особливості. Так, Київський російський педтехнікум ім. М.Пирогова повідомляв, що на I підготовчий курс приймалися 17-річні абітурієнти, а на I основний курс – 18-річні. Заяви приймалися з 1 липня по 25 серпня, а екзамени проводилися з 30 серпня по 10 вересня. З 15 вересня розпочиналися заняття. Для того, щоб залучити до вишу якомога більшу кількість абітурієнтів у правила прийому зазначалося, що малозабезпечені студенти мали отримувати стипендії, а приїжджим надавалися місця у гуртожитку [16, арк.95-95зв.]. Останнє у своїх правилах вмістив і Київський польський педтехнікум ім. Кона. У правилах йшлося також і про те, що перевага при вступі надавалася робітникам, селянам та їхнім дітям, а також особам, що мали дворічний педагогічний стаж. Перед початком вступних випробувань всі абітурієнти мали пройти медкомісію. Вступники складали екзамени з польської, української та російської мов, математики, фізики, хімії, природознавства, географії, політмінімум [18]. Абітурієнти Житомирського українського педтехнікуму мали складати екзамени з літератури, української мови, природознавства, математики, фізики, хімії [19], географії, а також політмінімум [20, спр.125, арк.110]. Такі ж екзамени, окрім політмінімуму, складали бажаючі навчатися у Новоград-Волинському педтехнікумі [21, арк.48]. У 1927 р. абітурієнти Житомирського українського педтехнікуму проходили письмові випробування з математики, української мови і літератури, усні – суспільствознавства, української мови і літератури, математики, фізики, хімії, біології і географії [21, спр.175, арк.7]. У 1928 р. кількість екзаменів скоротили до шести (суспільствознавство, математика, німецька мова, фізика, хімія, біологія) [20, спр.239, арк.291зв.-292].

У серпні 1926 р. НКО УСРР запропонував створити при інститутах народної освіти та технікумах спеціальні комісії для прийому екзаменів в осіб, які бажали вчителювати в школах національних меншин. У разі успішного складання екзаменів їм видавали довідки про право викладання. Такі комісії були утворені

для німецьких та польських вчителів при Житомирському педтехнікумі, для єврейських – при Кам'янець-Подільському ІНО та Бердичівському педтехнікумі. До програм екзаменів неодмінно включали питання, пов'язані із національною політикою ЦК КП(б) У, сучасним політичним становищем. Вони стали своєрідним фільтром, через який не могли пройти люди недостатньо обізнані з марксистсько-ленінською ідеологією [22, с.436].

Запровадження обов'язкових для вступу екзаменів викликало невдоволення частини абітурієнтів, особливо тих, знання яких не відповідали вимогам програм, ухвалених НКО. Ректор Житомирського ІНО повідомляв, що найбільше невдоволення виявляли вчителі сільських шкіл, які в порівнянні з іншими групами абітурієнтів були «найбільш відсталі в своїх знаннях і розвитку, тому спочатку од них подано мало заяв і тільки після розпорядження НКО про зарахування без вступних іспитів вчителів з неповною освітою і педстажем, від них посипалися заяви» [6, с.47].

Всі екзамени поділялися на письмові (з математики й мови) й усні (математики, суспільствознавства, української мови, фізики, хімії, біології та іноземної мови). У вищах національних меншин письмову роботу з мови виконували обов'язково рідною мовою. У вищах з викладанням українською мовою письмові екзамени з мови проводились українською чи російською (за вибором). Задовільне виконання роботи звільняло вступника від усного екзамену [23, с.27, 44]. Частина екзаменів відбувалася у формі тестування, яке забезпечувало можливість об'єктивної оцінки знань вступників. Складені тести перевірялися методичним комітетом управління професійної освіти НКО. Як правило, тестування проводилося не більше ніж з двох дисциплін [24]. Оцінювання знань абітурієнтів проводилося за 3-бальною шкалою («добре», «задовільно», «незадовільно»). Оцінку «відмінно» скасували. Якщо вступник не склав хоча б одного екзамену, він втрачав можливість навчатися у виші [4, с.53].

При вступі до вишу брали до уваги професійно-психологічну придатність особи до педагогічної праці. Ще у 1924 р. це питання досить жваво обговорювалося на сторінках освітянської періодики. Зокрема дописувач журналу «Студент революції» І. Янжун запропонував перейти до системи прийому у виші лише на підставі «психологічного тестування» [25]. Така система комплектування студентських колективів здійснювалася у США на початку 1920-х років [3, с.76]. У 1924 р. психологічні випробування ввели у педагогічних вищах Києва, Харкова та Одеси [26]. Вони проводилися неофіційно. Їх застосовували як експеримент. Згодом, із початком процесу «уніфікації» системи освіти в УСРР, ці експерименти поступово згорнули [3, с.76].

Позитивні наслідки введення куріальної системи комплектування вишів відображені у ряді публікацій тогочасних авторів. Наприклад, дописувач газети «Червоний кордон» Похилевич писав: «У робітничо-селянських колах часто думають, що конкурс їм шкідливий, що він йде на користь «іншим», що його тому треба одмінити. Це помилка! Річ у тому, що в кожному типі Вищої Школи

за робітниками й селянами бронірується певний % місць (70-90), які не можуть зайняти кандидати з інших соціальних груп, але на ці місця робітники й селяни між собою конкурують. Це забезпечує В.Ш. в цілому сприятливий соціальний стан (70-90 відс. робочих і селян) і підбирає з працюючих найбільш підготовлених» [27].

У наступні роки правила прийому зазнали певних змін. Так, у 1927 р. інструкція НКО УСРР розширила склад робітничої курії. До «робітників» почали відносити вихованців дитячих будинків, демобілізованих червоноармійців, інвалідів громадянської війни та їхніх дітей. Щоправда, під виглядом робітників до інститутів зараховували і кухарів, перукарів, вантажників, конторських працівників. У той же час робітники з виробництва в педагогічних вищих складали лише 3% [3, с.76]. У четвертому пункті інструкції йшлося про можливість порушення куріальних співвідношень у разі «повної академічної невідповідності, або відсутності заяв з боку представників певної курії». Цим самим фактично дозволялося вищам формувати колективи студентів, спираючись на принцип якості загальноосвітньої підготовки абітурієнтів [5, с.341].

У тому ж році працівників літератури, художників та їх дітей, а також дітей наукових працівників прирівняли до категорії робітників [28, с.650].

У 1927 р. вийшла постанова РНК УСРР «Про надання пільг при прийомі до вузів, профшкіл та шкіл соціально дітяк спеціалістів та кваліфікованих робітників, що працюють в національних районах». Метою цієї постанови було забезпечення національних районів кваліфікованими працівниками (зокрема, вчителями), які б володіли мовою даної місцевості. Відповідно до умов цього акту діти кваліфікованих працівників (вчителів та викладачів національних шкіл та вишів) мали перевагу над іншими абітурієнтами [29, с.125].

В інструкції НКО УСРР, яка регламентувала прийом студентів на 1928-1929 н.р., вказувалося, що соціальних норм у більшості вишів не дотримувалися. Тому при прийомі пропонували керуватися наступними критеріями: до категорії робітників відносити «найманих робітників фізичної праці» і батраків із трирічним виробничим стажем. До соціальної групи селян зараховували членів сільськогосподарських комун та артільей, сільську бідноту та селян-середняків (але «ні в якому разі не куркульських елементів»). Трудову інтелігенцію складали діти членів ВУМБІТу, академіків та професорів, вчителів та їхні діти, а також сільська інтелігенція (вчителів, лікарів, ветеринарів, лісників, кооператорів). До службовців належали члени профспілки, що працювали в державних, кооперативних і приватних установах та підприємствах. До кустарів зараховували кустарів, які об'єднувалися в артілі і мали виборчі права. В межах кожної соціальної групи перевагу при зарахуванні за однакової кількості балів мали: кавалери ордена Червоного прапора; особи, удостоєнні звання «Герой праці»; діти колишніх політв'язнів; військовослужбовці командного, адміністративного, медичного, ветеринарного складу; колишні «червоні партизани»; червоноармійці та їх діти, які зарекомендували себе «зразковою службою або

видатними вчинками»; інваліди громадянської війни, що воювали на стороні більшовиків; безпритульні підлітки-вихованці дитячих будинків; службовці ДПУ; винахідники (при наявності відповідних документів). Заборонялося заповнювати місця однієї соціальної групи вступниками іншої групи. У такому випадку керівництво вишів мало повідомити НКО аби останній міг вжити заходів щодо можливого перерозподілу абітурієнтів між вишами. Категорично заборонялося приймальним комісіям самовільно збільшувати норми прийому. НКО звертав увагу комісій на необхідність при проведенні прийому врахувати не лише навчальну успішність вступника, але й його професійну, партійну і громадську діяльність. Тому пропонувалося зараховувати в першу чергу поза нормами прийому для окремих соціальних груп, членів та кандидатів в члени КП(б)У і АКСМУ. Тобто, у вимогах прийому до вишів простежується політичний підтекст, коли перевага надавалася комуністам і комсомольцям, які повинні були ідейно впливати на студентів і викладачів, оскільки на той час партійно-комсомольський прощарок був незначним. Крім того, пільги при вступі мали також робітники, батраки та сільська біднота, які навіть, не склавши 1-2 непрофільних екзаменів, зараховувалися до вишів при умові, коли їхня «загальна підготовка гарантує нормальне навчання у вищій школі». В інструкції наголошувалося і на необхідності збільшити у вишах відсоток українців. Дітей «непмансько-куркульського елементу», священників, що жили на утриманні батьків і позбавлені виборчих прав, до вишів не зараховували [14, оп.4, спр.28, арк.3-4]. 1 вересня 1928 р. заступник наркома освіти Полоцький направив у приймальні комісії вишів листа, у якому зазначалося, що НКО пропонував зараховувати до ВНЗ вступників-комуністів, які мали середню освіту, без екзаменів [14, оп.4, спр.28, арк.8].

У ряді дописів до газет йшлося про необхідність якісного підбору абітурієнтів. Зокрема, у липні 1928 р. наголошувалося на тому, що комітети незаможних селян мали звертати увагу не лише на соціальний стан кандидатів, але й на їхню академічну підготовку [30]. Все ж такі вимоги переважно залишалися на папері. Рівень абітурієнтів був низьким. У 1928-1929 н.р. в листі до приймальних комісій педагогічних ВНЗ заступник наркома освіти Приходько та голова Укрголовпрофосвіти Я. Ряппо дозволили «приймати умовно осіб, що не пройшли вступні іспити в куріях «робітники» та «селяни», а вже потім їх «підтягувати» до відповідного рівня» [7, спр.2704, арк.55-57].

У правилах прийому до Кам'янець-Подільського ІНО на 1928-1929 н.р. зазначалося, що за складання екзаменів вступники вносили плату у розмірі від 1 до 30 крб. в залежності від соціального стану. Крім того, бронювалися 25% місць для вчителів. Екзаменів вони складали на загальних підставах. У правилах 1928 р., на відміну від 1926 р., вже не було пункту про подачу рекомендацій партійних, комсомольських і профспілкових організацій, сільрад, райвиконкомів та професійних шкіл [31].

У 1928 р. було створено Всеукраїнський заочний інститут народної освіти. В інститут зараховували, насамперед, із педаго-

повідальність за надання при вступі фальшивих документів. За таку провину студента відраховували з вишу та притягували до кримінальної відповідальності разом з організацією, що видала фальшивку [33, с.33-35]. Такі випадки мали місце і були непоодинокими. Нарком освіти М.Скрипник свідчив, що «багато організації дає рекомендації і оцінку деяким вступникам до ВИШу, дають і посвідчення, і документи, що такий-то є робітник, з таким-то стажем, що він бідняк чи середняк, і його приймають до ВИШу як робітника чи бідняка-селянина, а потім виявляється, що оцей зарекомендований робітничими і К.Н.С.івським організаціями і сільрадами є чужий нам елемент – куркуль, непан, контрреволюціонер. Наша лінія полягає в тому, – і ми дали відповідні директиви, – щоб усіх тих, що при вступові до ВИШу притаїли своє соціальне походження чи положення, без жалю звільнити з ВИШу» [34, с.747]. На нараді Волинського окружного парткому 7 травня 1929 р. зазначалося: «Констатуючи, що роботі з виявлення чужого та ворожого елементу у вишах значною мірою перешкоджають різні довідки та характеристики, що видаються цим особам установами та організаціями та при перевірці в більшості не відповідають дійсності, просити секретаріат окружного парткому дати вказівки фракції окружного виконавчого комітету та по лінії КНС про встановлення відповідальності з боку районних виконкомів, сільрад та КНС за правдивість довідок та характеристик особам, що навчаються в вишах та профшколах» [13, стр.18, арк.20].

Багатьом студентам навіть не доводилося турбуватися про фальшиві документи, оскільки у ряді випадків анкетні дані записувалися прямо з їхніх слів. У матеріалах про наслідки обстежень окремих вишів чи факультетів, йдеться про те, що в багатьох особових справах студентів не було документів про соціальний стан та походження, без яких вступити до інституту в 1920-х рр. вважалося нереально [6, с.39]. До вступних екзаменів допускалися також особи, які не мали документів про освіту. У заяві достатньо було вказати яким чином вони здобули освіту.

У правилах прийому встановлювалася градація офіційної плати за складання вступних екзаменів. Так, робітники і службовці, які мали зарплату від 60 до 100 крб. сплачували відповідно 1 і 3 крб. 50 коп.; від 100 до 150 крб. – 2 і 6 крб.; 150 крб. і вище – 3 і 10 крб. Кустарі, особи вільної професії (не члени профспілки) незалежно від заробітку вносили відповідно 6 і 30 крб. Селяни, що платили сільськогосподарський податок у розмірі від 30 до 50 крб. сплачували 1 крб., від 50 до 100 крб. – 3 крб., від 100 до 300 крб. – 100 крб., 300 крб. і вище – 15 крб. Від плати звільнялися колишні вихованці дитбудинків; червоноармійці, що демобілізувалися у 1929 р.; безробітні, яким виплачувалася допомога у порядку соцстрахування; робітники та службовці, що отримували зарплату у розмірі не більше 60 крб.; селяни, яких звільнено від сільськогосподарського податку та ті, що платили податок менше ніж 30 крб.; сільські вчителі та їхні діти незалежно від заробітку; особи рядового і старшинського складу Червоної армії і флоту, військ спецпризначення, конвойної служби; колишні «червоні партизани» та чер-

гічним стажем не менше року. Перший прийом – 1200 осіб. Для вступу потрібна була заява-анкета, завірена відділом народної освіти. За навчання студент сплачував 24 крб., за лабораторні роботи і екзамени – 10 крб. на рік. Вчителі після закінчення педтехнікумів мали право вступати на II курс вишу [32, с.81].

Певні особливості мали правила прийому до інститутів і технікумів на 1929-1930 н.р. Зокрема, конкретизувалися обов'язки голови приймальної комісії вишу. Він мав право не погоджуватися із рішеннями комісії, якщо вони суперечили директивам НКО, а також надсилати ці рішення на остаточний розгляд Наркомосу. Вступники, які складали вступні випробування, могли подавати скарги на неправильне проведення екзаменів до приймальних комісій. За потреби організовували повторний екзамен. У разі, якщо конфлікт остаточно не розв'язували, скарга через правління вишу подавалася до НКО, але не пізніше як через 2 тижні після складання екзамену. До скарги додавали висновки правління даного вишу.

Голова комісії після закінчення роботи приймальної комісії звітував про підсумки прийому перед НКО, місцевими органами (окрвиконкомом, міськрадою, окружним парткомом і комітетом АКСМУ), а також перед «широкими робітничими і селянськими зборами».

При прийомі комісії мали дотримуватися принципу районування. Так, до Волинського ІНО могла вступати молодь з Волинського, Шепетівського і Коростенського округів, Кам'янецького – Кам'янецького, Могилівського і Проскурівського округів. Абітурієнти з Київського, Уманського, Бердичівського, Білоцерківського, Шевченківського округів могли вступити на факультет соціального виховання Київського ІНО. Районом комплектування факультету професійної освіти була правобережна частина УСРР, а відділу іноземних мов – вся Україна [33, с.22-24]. Білоцерківський, Бердичівський, Вінницький, Уманський, Київський, Коростенський, Могилівський, Проскурівський, Тульчинський, Шепетівський українські педтехнікуми своєю базою мали однойменні округи. Золотоніський, Корсунський і Черкаський педтехнікуми комплектувалися абітурієнтами Шевченківського округу, Гайсинського – Тульчинського, Коростишівського – Волинського, Ржищівського – Київського округів. Водночас, Вінницький і Київський єврейські, Київський російський і польський педтехнікуми поповнювала молодь з усієї України [33, с.24-25]. Приймальні комісії в окремих випадках з поважних причин допускали до екзаменів осіб з інших регіонів. НКО таких заяв не розглядав.

Як і раніше до екзаменів допускалися особи від 18 до 35 років – до інститутів, від 17 до 35 р. – до педтехнікумів. Разом з тим, у правилах прийому зазначалося, що приймальним комісіям дозволялося в окремих випадках допускати до екзаменів осіб молодшого (на 1-6 місяців) та старшого віку. Без екзаменів зараховували осіб, які закінчили робітфаки відповідного вишу. Вступ до інших ВНЗ робітфаківцям заборонявся.

Абітурієнтам не дозволяли подавати заяви одночасно до кількох вишів. У правилах прийому чітко прописувалася від-

воногвардійці; працівники міліції; адміністративно-стройовий склад виправно-трудова закладів; співробітники органів ДПУ; особи, що були на службі у воєнізованій охороні підприємств, які мали особливе державне значення; неповнолітні члени сімей перелічених категорій, що були на їхньому утриманні.

При вступі пільги надавалися вчителям, які мали стаж не менше як 3 роки [33, с.35]. Без екзаменів в ІНО приймалися випускники вечірніх робітничих університетів і професійних шкіл [35]. Водночас, як і раніше, до інститутів не приймали випускників педтехнікумів, які не пройшли 3-річного виробничого стажу. Правлінням вишів заборонялося перевищувати план прийому, а також проводити додаткові прийоми після завершення роботи приймальної комісії. Не дозволялося зараховувати у вищі молодь у якості кандидатів у студенти, чи вільних слухачів.

Прийом заяв до всіх вишів розпочинався 1 травня і закінчувався 10 серпня. З 15 серпня розпочиналися вступні випробування. Дотримання цих термінів було обов'язковим для всіх вишів [33, с.35].

Абітурієнти, які вступали до педвищі, складали екзамени з суспільствознавства («соціально-економічних дисциплін»), української мови, математики, фізики з елементами хімії, іноземної (німецької, французької, англійської) мови, біології. Оцінка знань абітурієнтів проводилася за 3-бальною системою: «добре», «задовільно», «незадовільно».

Питання комплектування вишів студентською молоддю регулярно обговорювалися на партійних зібраннях різного рівня, після чого приймалися відповідні ухвали. Так, у 1927 р. було прийнято рішення ЦК ВКП(б) «Про підготовку викладачів для педагогічних навчальних закладів», у якому, зокрема, зазначалося: «З числа недоліків роботи педагогічних вузів і технікумів ЦК визнає необхідним особливо підкреслити наступне: все ще недостатньо задовільний в соціальному і загальноосвітньому відношенні склад студентів, їхнє слабе надходження, особливо з робітників, ... частий перехід в інші навчальні заклади і відмова від педагогічної роботи, особливо в селі». ЦК доручив Агітпрогу спільно з НКО і профспілковими організаціями «посилити» робітничий прошарок в педагогічних навчальних закладах, продумати заходи із закріплення молодих спеціалістів в школі [1, с.39]. Про це ж йшлося у циркулярі ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1927 р. «Про покращення соціального складу при прийоми в вузи, на робітфаки і в технікуми» [9, с.158-159].

30 серпня 1928 р. у резолюції ЦК КП(б)У «Стан вузів України» констатувалося, що наслідки пролетаризації були помітні лише в індустріально-технічних та соціально-економічних вишах. Найповільніше цей процес відбувався у педагогічних та медичних вишах [36, с. 410]. Це свідчить про неефективність заходів, що проводилися, та їх несприйняття широким загалом. У довідці ЦК КП(б)У про розподіл місць у вишах на 1928-1929 н.р. вказувалося на «підвищення активності молоді, яка не може потрапити до вузів внаслідок соціального походження і має добру академіч-

ну підготовку. Коли вони бачать, що не підготовлені проходять на 100%, а вони не проходять, то починають організовуватись. Певно, тут є перехили у роботі приймальних комісій». Нова інструкція по прийому до вишів передбачала допущення відхилень від встановлених норм лише у педагогічних вишах (останнє було можливим лише з дозволу Секретаріату ЦК КП(б)У) [5, с.341].

У липні 1928 р. на пленумі ЦК ВКП(б) прийняли рішення про направлення у виші країни тисячі комуністів (т.зв. «парттисячників») – вихідців з робітників. Цей захід був спрямований на зміцнення партійного прошарку складу студентів. Мобілізована молодь направлялася у технічні виші [37, с.140]. Водночас, перед НКО порушувалося питання про мобілізацію, аналогічні «тисячникам», у ті виші, де фіксувався недобір значної кількості робітників і комуністів, зокрема в ІНО [6, с.54].

У березні і квітні 1929 р. ЦК ВКП(б) знову звернувся до проблеми соціального складу студентської молоді в педагогічних інститутах і технікумах. У постанові від 8 березня 1929 р. «Про підготовку викладачів у педузах і педтехнікумах і перепідготовку вчителів» ЦК вказав на необхідність «продовжувати покращувати матеріальне положення педагогічних навчальних закладів, маючи на увазі обладнання посібниками навчальних кабінетів, збільшення кількості стипендій студентам, довівши їх до 60% наявного складу для того, щоб був покращений соціальний склад студентства за рахунок збільшення прийому робітників і батраків» [1, с.39].

Постановою від 12 квітня 1929 р. «Про укомплектування педагогічних вузів» ЦК ВКП(б) зобов'язав наркомоси союзних республік покращити матеріальний стан педагогічних вишів, забезпечити стипендіями не менше 60% наявного складу студентів, збільшити питому вагу робітничо-селянської групи у педінститутах до 60-65% і в педтехнікумах – до 80%. ЦК запропонував підвищити якість підготовки вчителів, у першу чергу їх педагогічну та ідеологічну підготовку, покращити педагогічну практику. Було рекомендовано організувати заочне навчання для абітурієнтів педагогічних навчальних закладів, започаткувати короткотермінові (3-4 місяці) і довгострокові (6-10 місяців) підготовчі курси при технікумах та інститутах [38, с.65], [39, с.419].

Таким чином, наявні нормативно-правові акти органів державної влади, більшовицької партії, є важливим джерелом для вивчення проблеми формування студентського складу педагогічних вишів України у другій половині 1920-х рр. Ці документи дають змогу зрозуміти ті зміни та підходи до комплектування студентства, які відбулися у 1926 р., коли було скасовано систему відряджень, а також систему розкладки місць для прийому до вишів, залишивши її лише для робітфаківців та осіб, відряджених з інших республік. Крім того, влада впровадила жорсткі принципи соціального відбору і наявності відповідних документів, запровадила прийом на підставі конкурсних екзаменів. Зберігався класовий принцип комплектування студентських контингентів: для робітників, селян, інтелігенції, службовців та кустарів відво-

дили відповідну частину місць (куріальна система). Загалом встановлення куріальної системи було кроком вперед на шляху демократизації принципів та критеріїв комплектування колективів студентів. За цією системою за інтелігенцією, службовцями і підприємцями, які до того формально не могли потрапити до вишів, закріплювалося фіксоване представництво у студентських колективах. Питання комплектування вишів студентською молоддю регулярно обговорювалися на партійних зібраннях різного рівня.

Список використаних джерел і літератури:

1. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в СССР. Важнейшие этапы истории и современное состояние / Ф.Г. Паначин. – М. : Педагогика, 1975. – 224 с.
2. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.) / Г.І. Ясницький. – К. : вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 256 с.
3. Аксакова Н. Формування колективів студентів педагогічних вищих навчальних закладів УСРР у 1920-ті роки / Наталія Аксакова // Схід: Економіка. Історія. Філософія : аналіт.-інформ. журн. – Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. – №3 (117), травень-червень. – С. 74-77.
4. Лаврут О.О. Студентство Радянської України в 20-ті рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лаврут Ольга Олександрівна ; Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 19 с.
5. Липинський В.В. Реалізація принципів і методів комплектування студентських колективів у 20-х роках ХХ ст. / В.В. Липинський // Історія України: маловідомі імена, події, факти : зб. статей. – К. : Рідний край, 2000. – Вип. 11. – С. 337-348.
6. Рябченко О. Студенти радянської України 1920-1930-х років: практичні повсякденності та конфлікти ідентифікації : монографія / Ольга Рябченко. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 456 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп. 20.
8. Хроніка // Студент революції. – Х., 1926. – №1. – С.64.
9. Директивы ВКП(б) по вопросам просвещения. Вопросы народного просвещения в основных директивах съездов, конференций, совещаний Центрального комитета и Центральной контрольной комиссии Всесоюзной коммунистической партии (большевикова) / [сост. А.Я. Подземский]. – М., Л. : ОГИЗ, 1931. – 496 с.
10. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова : іст. нарис, 1920-2000 / [укл.: П.В. Дмитренко, О.А. Макаренко]. – К. : Четверга хвиля, 2000. – 220 с.
11. Кузьменко М.М. Система освіти в УСРР у 1920-х рр. : історико-теоретичний аспект / М.М. Кузьменко // Укр. іст. журн. – К., 2004. – № 5. – С. 66-80.
12. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років / [авт. кол.: В.С. Бакіров, В.М. Духоп'яников, Б.П. Зайцев та ін.]. – Х. : Фолю, 2004. – 750 с.
13. Державний архів Житомирської області, ф.Р.98, оп.1.
14. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.Р.302.
15. Державний архів Вінницької області, ф.П.249, оп.1.
16. ДАХО, ф.Р.1086, оп.1, спр.212.
17. Про прийом до ІНО //Червоний кордон. – Кам'янець-Подільський, 1926. – 10 липня. – Ч. 52 (223). – С. 4.
18. Правила вступу до польського педтехнікуму // Радянська Волинь. – Житомир, 1926. – 30 червня. – Ч. 73 (1377). – С. 4.

19. Умови вступу до Житомирського педтехнікуму // Там само. – 11 серпня. – Ч. 91 (1395). – С. 6.
20. Державний архів Житомирської області, ф.Р.344, оп.1.
21. Там само, ф.Р.412, оп.1, спр.5.
22. Нестеренко В.А. Освітні заклади національних меншин південно-східної Волині в 20-30-ті роки ХХ ст. / В.А. Нестеренко // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини : зб. наук. пр. – Житомир : Волинь, 1999. – Ч. 2. – С. 433-439.
23. Правила і програми для вступу до інститутів, технікумів, робфаків УСРР на 1927-1928 академічний рік. – Х. : ДВУ, 1927. – 27 с.
24. Соколін. До питання про нові форми прийому до вузів / Соколін // Студент революції. – 1926. – № 5-6. – С. 6-7.
25. Янжул І. НОП і вузы / І. Янжул // Там само. – 1924. – № 1-2. – С. 46-47.
26. Красов П. Про професійний підбір і вибір ВНЗ / П. Красов // Там само. – №7. – С. 16-17.
27. Похилевич. Готуймось до вищої школи / Похилевич // Червоний кордон. – 1927. – 1 червня. – Ч. 41 (310). – С. 3.
28. Історія України від найдавніших часів до сьогодення : зб. док. і матеріалів / [за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес]. – К., Чернівці : Книги-XXI, 2008. – 1100 с.
29. Шупак І. Розвиток єврейської національної освіти в Україні 1920-1930-х рр. / Ігор Шупак // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2000. – Вип. XII. – С. 119-128.
30. Незаможницьку молодь до ВУЗів // Червоний кордон. – 1928. – 10 липня. – Ч. 78 (454). – С. 2.
31. Геринович В. Правила прийому до Кам. ІНО на 1928-1929 академ. рік / В. Геринович // Червоний кордон. – 1928. – 12 липня. – Ч. 79 (455). – С. 4.
32. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.) / В.К. Майборода. – К. : Либідь, 1992. – 196 с.
33. Правила і програми для вступу до інститутів, технікумів та робфаків УСРР на 1929/30 академічний рік (Державний науково-методологічний комітет НКО УСРР ухвалив до вжитку, як poradnik для вступу до вишів та робфаків). – Б.м. : Пролетарий, б.р. – 72 с.
34. Сірополок С. Народна освіта в Україні під час совєтської займанщини [Народня освіта на совєтській Україні. – Варшава, 1934] / С. Сірополок // Сірополок С. Історія освіти в Україні. – К. : Наук. думка, 2001. – С. 647-883.
35. Без іспитів до ІНО // Радянська Волинь. – 1929. – 31 серпня. – № 99 (1845). – С. 4.
36. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917-1959 рр. : зб. документів / [редкол.: О.І. Євсєєв (ред.), Л.В. Гусєва, О.В. Килимник та ін.]. – К. : Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1960. – Т. 1: 1917 – червень 1941 рр. – 884 с.
37. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г.В. Касьянов. – К. : Глобус, Вік, Едмонтон : Канад. ін-т Укр. студій Едмонтон. ун-ту, 1992. – 176 с.
38. Директивы ВКП(б) и постановления советского правительства о народном образовании : сб. документов за 1917-1947 гг. // Приложение к журналу «Советская педагогика» / [сост. Н.И. Болдырев]. – М., Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1947. – 304 с.
39. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сб. документов. 1917-1973 гг. / [сост.: А.А. Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.Ф. Литвинов]. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.

А. Б. Комарницький

КОМПЛЕКТОВАНИЕ СТУДЕНТАМИ ПЕДВУЗОВ УССР ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 20-х гг. XX в.: АНАЛИЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ

В статье на основе имеющейся научной литературы, архивных источников, материалов тогдашней периодической печати анализируются нормативно-правовые акты органов государственной власти, большевистской партии, которые использовались во время приема студентов в педагогические высшие учебные заведения УССР во второй половине 1920-х гг. Автор аргументировано обосновывает нижний предел исследования, связанный с отменной системы командировок, показывает раскладки мест для приема в вузы, оставив ее только для рабфаковцы и лиц, командированных из других республик. Акцентируется внимание на внедрении жестких принципов социального отбора и наличия соответствующих документов, внедрении приема на основании конкурсных экзаменов. В то же время, отмечается, что сохранялся классовый принцип комплектования студенческих контингентов: для рабочих, крестьян, интеллигенции, служащих и кустарей отводили соответствующую часть мест (куриальной система). В статье доказывається, что установления куриальной системы было шагом вперед на пути демократизации принципов и критериев комплектования коллективов студентов. По этой системе за интеллигенцией, служащими и предпринимателями, которые формально не могли попасть в вузы, закреплялось фиксированное представительство в студенческих коллективах. На основе этих принципов формировались правила приема, в связи с чем автор приводит ряд примеров правил поступления в педагогические институты и техникумы. В публикации показано процедуру приема студентов, различные формы вступительных испытаний, приводится перечень документов, необходимых для поступления в вузы, выяснено порядок деятельности приемных комиссий. Констатируется, что вопрос приема в вузы были в поле зрения ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У и подчиненных им органов.

Ключевые слова: студенты, институт, организация, комплектование, прием, собеседование, командировки, приемная комиссия, партийная организация, профсоюз, циркуляр.

O. Komarnitskyi

COMPLETING OF PEDAGOGICAL INSTITUTIONS OF UKRAINE STUDENTS IN THE SECOND HALF OF THE 20's XX CENTURY: ANALYSIS OF THE NORMATIVELY LEGAL BASES

On the basis of available scientific literature, archival sources, contemporary periodical press materials are analyzed regulations of public authorities, the Bolshevik Party, which were used in the methods of teaching students to higher educational institutions USSR in the second half of 1920. The author shows the lower limit of the study related to the cancellation of trips and system layout of seats for admission to university, leaving it only for persons, who were seconded from other republics. Attention is focused on the implementation of strict principles of social selection and availability of relevant documents, implementation of admission on the basis of competitive examinations. However, it is noted that kept class manning student cohorts: for workers, peasants, intellectuals, civil servants and artisans were taken of the relevant persons (Curial system). The article shows that the establishment of Curial system was a step forward in the democratization of the principles and criteria of recruitment groups

of students. According to this system, for intellectuals, officials and businessmen, who also formally could not get into university, anchored fixed representation in student groups. Based on these principles formed the admission rules, and therefore the author shows a number of examples of the rules of entry to a number of educational institutes and colleges. This publication shows the procedure for admission of students, various forms of entrance exams, a list of documents required for entry into universities. It is noted that the question of admission to universities were in sight of the CCSCP(b) and the CCCP(b)U and subordinate bodies.

Key words: students, institution, organization, recruitment, interview, travel, selection committee, party, trade unions, circular.

Отримано: 14.05.2014

УДК 94(477)«1918»:373.014

Н. В. Крик

УКРАЇНІЗАЦІЯ ШКОЛИ ТА ПРОБЛЕМА НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

На основі аналізу архівних документів і наукових публікацій у дослідженні зроблено спробу висвітлити проблему забезпечення українських шкіл підручниками та посібниками в період Гетьманату П. Скоропадського. У статті визначено рівень розкриття проблеми в науковій історичній літературі, встановлено, що вона ще не стала предметом комплексних наукових досліджень. З'ясовується роль Міністерства народної освіти в справі організації видання шкільних підручників і посібників в Українській державі, характеризується діяльність видавничого відділу, створеного при Міністерстві, основними завданнями якого було збирання матеріалу для підручників, надання на певних умовах допомоги видавництвам, утворення Центрального інформаційного бюро для збирання відомостей про всі книжки-підручники, які видавалися на території України, вже видані та які необхідно видати. Аналізується робота предметних комісій, завдання яких полягало в тому, щоб допомогти Міністерству народної освіти забезпечити школу підручниками з усіх предметів навчання. Проаналізовано передумови створення та організаційні засади видавництва, які діяли в період Гетьманату, розкрито особливості становлення видавничої мережі та охарактеризовано її структуру, виявлено провідні видавництва. Зазначається, що стан українських шкіл безпосередньо залежав від забезпечення їх необхідними підручниками, посібниками та відповідним приладдям, без яких не могла існувати шкільна освіта. Особливо великого значення вирішенню цієї проблеми надавали видавництва. Здійснено історично-науковий аналіз матеріально-технічної бази видавництва. Проаналізовано кадровий склад видавничої галузі, специфіку його формування та систему підготовки; розкрито ринковий аспект діяльності видавництва. З'ясовано вплив влади на зміст, соціальне призначення та тематику книжкової продукції. Показано вплив українізації на діяльність видавництва.

Ключові слова: українська школа, підручники, видавництво, видавничий відділ, предметні комісії, видавнича діяльність, Міністерство народної освіти.